

Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi

Türkan POLATCI¹

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-ÇANKIRI

Özet

Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Sefaretname'si, Osmanlı elçilerinin yazdıkları ve sefaretleleri hakkındaki raporlarının bulunduğu eserlerin en güzel örneği ve üzerinde en fazla durulanlarındandır. Mehmed Efendi'nin söz konusu sefaretnamesi edebi ve tarihi kıymet bakımından oldukça önemlidir. Osmanlı'nın Batılılaşma sürecine önemli katkıları bulunduğu kabul edilen sefaretname, bu özelliğinden dolayı XIX. yüzyılda gelişecek seyahat anlatımlarına da üslup açısından oldukça etki etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elçi, Sefaretname, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Fransa, Batılılaşma, Matbaa, Opera.

The Importance of Yirmisekiz Celebi Mehmed Efendi's Paris Sefaretname in the Westernization of the Ottoman Empire

Abstract

France Embassy Mission of Yirmisekiz Mehmed Celebi is one of the best and the most studied pieces of embassy missions containing embassy reports written by Ottoman Ambassadors. The named embassy mission of Mehmed Celebi is considered to be of great importance for literary and historical value. The Embassy Mission considered to have a major influence on the Westernization of Ottoman Empire is affected the style of the XIX century travel writings substantially as a reflection of the said feature.

Key Words: Ambassador, Sefaretname, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, France, Westernization, Pres, Opera.

---

¹ E-posta: tpolatci@karatekin.edu.tr

Giriş

Sefaretname, Osmanlı Devleti'nin yabancı memleketlere göndermiş olduğu sefirlerin İstanbul'dan hareketlerinden başlayarak; gittikleri yerlerde gördükleri şeylerle, görüştükları devlet adamları, siyasi hadiseler ve yaptıkları işler hakkında tanzim ve takdim ettikleri raporlara verilen isimdir. Bunlar sefirler tarafından bizzat vücuda getirildiği gibi sefirin maiyeti halkından biri tarafından da yazıldığı vakidir. Bu tarzdaki eserler mensur olarak yazıldıkları gibi manzum olarak da vücuda getirilmiş olabilirler.²

Sefaretnameler, Osmanlı diplomasi tarihi hakkında son derece mühim tarihi kaynaklar arasındadırlar. Bunlar, diplomatik münasebetlerin kaynağı olmasının yanı sıra kültür tarihi açısından da son derece önem taşımaktadırlar³. Barışçı münasebetlerin kurulmasında da önemli rol oynayan bu tür yakınlaşmalar, daha ziyade Osmanlı Devleti'nin diplomasi tarihinin dönüm noktasını teşkil eden Karlofça Barış Antlaşmasından sonra (1699), Osmanlıların kültürel ve sosyal yaşantısına da büyük etkide bulunmuşlardır. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris Sefaret Takriri'nin Osmanlı Devletinde matbaanın kurulmasına⁴ ve Ebubekir Ratib Efendi'nin Viyana Sefaret Takriri'nin de, Osmanlı devlet ve askeri teşkilatının Sultan III. Selim zamanında yeniden düzenlenmesinde ve Batılı standartlara uydurulmasına büyük katkıları olduğu bilinmektedir⁵.

Osmanlı Sefaretnameleri arasında en çok üzerinde durulmuş olanı, edebi ve tarihi kıymet bakımından en ehemmiyetli olanı ve memleket hayatında yaptığı mühim tesirler itibariyle de çok verimli olanı hiç şüphesiz Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Sefaretnamesidir.

I. Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin Hayatı

Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi, Gürcü Süleyman Ağa⁶ isminde bir zatın oğlu olup Edirne'de dünyaya gelmiştir. Gençliğinde Yeniçeri ocağına girmiş, Yirmisekizinci ortaya intisap eylemiştir ki kendisine “Yirmisekiz

² Mehmet Zeki Pakalın, “Sefaretnâme”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, s. 138-139.

³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hidayet Tuncer, *Sefaretnameler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, İstanbul 1939.

⁴ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK, Ankara 1992, s. 53-58, Pakalın, *a.g.e.*, s.139.

⁵ Ali İbrahim Savaş, *Mustafa Hattı Efendinin Viyana Sefaretnamesi*, TTK, Ankara 1999, s. XV.

⁶ Süleyman Ağa, Sultan'ın bekçi köpeklerinin baş bakıcısıydı. Bu görev Osmanlı idaresinde Sultan'a yakın olunması sebebiyle oldukça önemli bir görevdi. Bkz. Fatma Müge Göçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteen Century*, Oxford University Press, Washington 1987, s. 12.

Çelebi” denilmesinin sebebi budur. Çorbacılık ve Muhzır ağalığı vazifelerinde bulunduktan sonra kendisine Hâceganlık rütbesi verilmiş ve bu rütbe ile yeniçeri efendiliğine tayin edilmiştir. Bundan sonra Tophane Nâzırlığına⁷ tayin edilen Mehmed Efendi, Pasarofça’da Avusturya ve Venediklilerle müsalaha akdolunmak üzere hazırlık yapılırken İstanbul’dan ordugâha davet olunarak müzakereye memur edilmiştir⁸. Özellikle Pasarofça’da, ecnebi devletlerin murahasaları ile müzakeratta bulunması İbrahim Paşa’nın teveccühünü kazandırdığı için Paris Sefirliğine de yine bu zat münasip görülmüştür⁹. Raşid Tarihi’nde aktarıldığı üzere; “...mükâleme-i mezbûrede tertib-i muhâverât ve desâis-i nasaraya tahsil-i utulâ etmiş bir kârdan-ı dakîka-şinâs..”¹⁰ olması gerekçesiyle bu göreve tayin edildiği belirtilmektedir¹¹.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, sefaret görevinden sonra 1133 senesi Zilhicce’sinin 16’sında¹² Defter Emini, 1135 Cemaziy’el-evvel¹³ Ruznâme-i Evvel, 1137 Şevval¹⁴ tarihinde Baş Muhasebeci olup 1138 Zilkade’de¹⁵ ise Mısır’a memur olmuştur. 1143 Rebi’ul-evvel’inde¹⁶ tekrar Ruznâme-i Evvel olup o sene Şevval’inde padişah III. Ahmed’in ve Damat İbrahim Paşa’nın adamlarından olduğu için azledilip Lefkoşa’ya sürülmüş ve iki sene sonra da yani 1145’de (1733) orada ölmüştür. Mehmed Efendi aynı zamanda şair olup, “Faizî” mahlası ile şiirler yazmıştır¹⁷.

---

⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar), C: 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 508’de Tophane Nazırlığı yaptığını ifade etmekte ise de Raşid Tarihi’nin V. Cildinde eski memuriyeti Darphane Nazırlığı olarak gösterilmiştir. Kendisinin sonradan Defterdarlık görevinde bulunmasını dikkate alacak olursak Sicil-i Osmanî’de yer alan bilginin yanlışlık eseri olması muhtemeldir. Bkz. Râşid, *Tarih- Râşid*, Matbaa-i Amire, c. V, İstanbul 1283, s. 29-30.

⁸ Fikret Dirim, “Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin oğlu Said Paşa ve torunu Mesud Bey’in Hal Tercümelere”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 1951, s. 2.

⁹ Dirim, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰ Daha sonra elçilerde aranacak şartların başında gelen bu cümle: “İkili görüşmeleri yapabilen, Hristiyanların siyaset ve hilelerini bilen, deneyimli, bilgili ve işin erbabı” manasındadır.

¹¹ Râşid, *a.g.e.*, s. 212-213.

¹² 9 Aralık 1721.

¹³ Şubat 1723.

¹⁴ Haziran 1725.

¹⁵ 1726 Temmuz.

¹⁶ Eylül 1731.

¹⁷ Dirim, *a.g.e.*, s. 12.

II. Mehmed Efendi'nin Paris'e Gönderilme Sebepleri

Özellikle 1683 İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlı orduları birbiri ardına yenilmeye başlamış; denizlerde üstünlük Avrupalılara geçmiş, sömürgeci bazı Avrupa Devletleri dünyanın diğer yerlerine, hatta Müslümanların yaşadıkları ülkelere yerleşmeye başlamışlardır. İşte bu olaylar karşısında Osmanlı yönetici ve aydınları, Avrupalıların hiç olmazsa askerlik alanındaki üstünlüklerini kabule başlamışlardır. Böylece tarihimizde, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ilk defa, Avrupa'dan askerlik sanatı ile ilgili bazı yeni metotların alınması şeklinde başlayıp, giderek Osmanlı kurumlarının Batı örnek ve yöntemlerine göre düzenlenmeye çalışılması şeklinde ortaya çıkan çağdaşlaşma hareketi de başlamıştır¹⁸.

Osmanlı tarihinin, bir gülistan olan İstanbul bahçelerinde açmış renk renk ve çeşit çeşit lâleleriyle “Lâle Devri” diye bilinen 1718–1730 yılları arasında tahtta Sultan III. Ahmed, Sadaret makamında ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşa bulunuyordu. 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra başlayan ıslahat hareketlerinin ve devletin takip ettiği yeni dış siyaset icabı Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi “*vesaiti umran ve maarifine dahi lâyikiyle kesb-i ıtıla ederek kabili tatbik olanların takriri*”¹⁹ için fen ve sanat müşahede etmek, Fransa üzerinde daha fazla bilgi edinebilmek ve iki devlet arasındaki dostluk münasebetlerini geliştirmek maksadıyla Fevkalade Elçi pâyesiyle Paris'e gönderilmiştir²⁰. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'den önce bu göreve kapucubaşılardan Kara İnci seçilmişse de bu zât liyakat sahibi olmadığı için azledilmiştir²¹. Bu sırada Fransa'nın İstanbul elçisi ise Osmanlı- Fransız münasebetlerinde büyük rol oynayan Marquis de Bonnac'tır²².

Kültürel münasebetlerin tesis ve tanzimi için Fransa'da tetkike girmiş gibi görünen Yirmisekiz Çelebi'nin ayrıca bir de siyasi vazifesi bulunmaktadır. Fransa ve İspanya ile tecavüzi ve tedafüi (kendini müdafaa etme, koruma) bir ittifak akdini temin suretiyle Avusturya'ya karşı müttefik

¹⁸ Hüseyin G. Yurdaydın, Türkiye Tarihi III- Osmanlı Devleti (1600-1908), Cem Yayınları, İstanbul 1997, s. 300.

¹⁹ Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928, s. 44; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu- Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 57; Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupayı Keşfi*, Çev. İhsan Duru, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2000, s. 290-291.

²⁰ Beynun Akyavaş, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*, Ankara 1993, s. V.

²¹ Unat, *a.g.e.*, s. 54.

²² Akyavaş, *aynı yer*.

bir hareket imkânını hazırlamak²³, ayrıca Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya Kudüs'te bulunan kutsal mezarın tamirine izin verdiğini bildirmektir²⁴.

III. Sefaretname'nin Özellikleri

a) Şekli Özellikleri

Fevkalade elçi olarak Paris'e gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin sefaretnamesinin yazma ve basma birçok nüshası bulunmaktadır²⁵. Akyavaş'ın 1993 basımlı eseri bu konuda yapılmış en önemli çalışmalardan bir tanesidir. Akyavaş eserinde "Sefâretnâme-i Mehmed Efendi, Matbaa-i İlmiye-yi Osmaniye, 1283" baskısının metninden yararlanmıştır. Bu baskı esas alınarak daha önce yapılan diğer sadeleştirmeler ise Abdullah Uçman tarafından Tercüman 1001 Temel eser, No: 82, Hüner Tuncer tarafından Belleten cilt: LI'de yayımlanan çalışmalardır ki her ikisinde de eksiklikler bir hayli fazladır. Diğer sadeleştirme ise Çelebi'ye ait yazma nüshadan Şevket Rado tarafından yapılarak "Hayat Tarih Mecmuası Yayınları"nda basılmıştır²⁶.

Fikret Dirim'in tezinde kullandığı Çelebi Mehmed Efendi'ye ait sefaretnamenin İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi No: 836'daki yazma nüshası (13x 22) cm. ebadında olup, sayfaları 17 satırı ihtiva etmekte ve toplam 32 sayfadan oluşup, yazı şekli de hatt-ı rikadır²⁷. Şevket Rado ise kullandığı yazma nüshasının numarasını belirtmeden (17.5x 29) boy, sırt ve köşeler kırmızı deri, kapakların ortası ebru, 20 satırlık, siyah ve kırmızı yazılı olduğunu ve toplam 23 sayfadan oluştuğunu belirtmektedir²⁸. Matbuatımıza esas olan Beynun Akyavaş'ın eserinin sonunda yayınladığı sefaretname metni ise toplam 83 sayfan ibaret olup, her bir sayfa 24 satırdan oluşmaktadır²⁹. Yazarın kullandığı "İstanbul, Matbaa-i İlmiye, 1283" baskısının ebadı (15x 22.5) cm. olarak belirtilmektedir³⁰.

---

²³ Dirim, *a.g.e.*, s. 6.

²⁴ Göçek, *a.g.e.*, s. 4-5.

²⁵ Ayrintılı bilgi için Bkz. Unat, *a.g.e.*, s. 57- 58, Göçek, *a.g.e.*, s. 17. Matbuatımızda Beynun Akyavaş, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*, Ankara 1993 künyeli çalışmayı eski harflerle basılmış 1283 tarihli matbû nüshasının eklenmiş olması nedeniyle dikkate alacağız.

²⁶ Şevket Rado, *Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Hayat Tarih Mecmuası Yayınları, İstanbul 1970.

²⁷ Dirim, *a.g.e.*, s. 10.

²⁸ Rado, *a.g.e.*, s. 17.

²⁹ Akyavaş, *a.g.e.*, s. 73- 155.

³⁰ Unat, *a.g.e.*, s. 1.

b) Muhteva Özellikleri

Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere gönderdiği sefirlerle ve bunların müşahedelerini ve vazifelerini nasıl ifa etmiş oldukları hakkındaki raporlarını nakleden "sefaretname"lere dair toplu surette yapılmış olan çalışmalar hem pek kısa hem de oldukça sayılıdır. Bu konuda en eski sayabileceğimiz çalışma Hammer'in *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* adlı eserinin sonuna eklemiş olduğu elçiler listesidir. Bu liste Osmanlı Devleti tarafından 1774 tarihine kadar çeşitli münasebetlerle otuz altı hükümet nezdine göndermiş olduğu elçi veya maslahatgüzarları ihtiva etmektedir³¹.

Bu konuda Türkiye'de yapılan en derli toplu çalışma ise Faik Reşit Unat'a aittir. Unat eserinde, Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere gönderdiği elçilerden sefaretnamesi mevcut olanlarını almış ve bu sefaretnamelerin özelliklerinden bahsettikten sonra söz konusu sefaretnamelerin literatürünü vermiş ve nüshalarını belirtmiştir³².

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi'ni dört bölümde incelememiz mümkündür. Birinci bölümde sefirin İstanbul'dan yola çıkışından Paris'e varana kadar çektiği zahmetlerden ve olaylardan bahsedilir.

İkinci bölümde, sefirin Paris'e varışı, burada kral huzuruna çıkışı ve yapılan törenden anlatılır.

Üçüncü bölümde, sefirin Fransa'da çeşitli şehirlere yapmış olduğu ziyaretlerden ve buralardaki gözlemlerinden bahsetmek mümkündür.

Dördüncü ve son bölümde ise sefirin Paris'ten hareketinden İstanbul'a varana kadar yaşadıkları anlatılır.

c) Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Sefaretnamesi ve Çelebi'nin Dikkatini Celbeden Meseleler

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin kaleme aldığı ve 13 Ekim 1720³³ tarihinde İstanbul'dan hareketiyle başlayıp, 8 Ekim 1721 tarihinde İstanbul'a varışıyla³⁴ biten sürede gezip gördüklerini anlattığı sefaretnamesinde; dönemin Fransa'sı hakkında önemli bilgiler verilirken, iki toplum arasındaki farklılıklar da Mehmed Efendi'nin bakışıyla anlatılmaktadır. Sefaretname'de az da olsa mukayese yoluyla anlatımlara yer verilmiştir. Mukayese edilen

³¹ Bkz. Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Hazırlayan: Mümin Çevik, Erol Kılıç), VIII, İstanbul 1998, s. 165-173.

³² Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Sefaretnamesi için Bkz. Unat, *a.g.e.*, 53- 58.

³³ Dirim, *a.g.e.*, s. 4; Rado ise bu tarihi 7 Ekim 1720 olarak kaydetmektedir. Bkz. Rado, *a.g.e.*, s. 21.

³⁴ Akyavaş, *a.g.e.*, s. 59- 60.

konular daha çok yerleşimlerin ya da şehirlerin fiziksel görünümüleri ile alakalıdır³⁵. Elçi, giderken yolda gördüğü yerleri, Paris'in saray ve bahçelerini, halı ve ayna imalathanelerini, seralarını, rasathane, matbaa, kilise, kale ve istihkâmlarını, opera ve apartmanları ile Parisli kadınları tasvir ettiği eseriyle Lale Devri'nin dinamiklerini oluşturmuş ve Osmanlı'da, Batı'ya ait sosyokültürel etkiler kısa sürede kendini göstermiştir. Ancak bu değişim uzun soluklu olmamış, Patrona Halil İsyanı ile bu değişim son bulmuştur.

21 Kasım 1720 tarihinde Toulon'un Nasateu (Nazarto) Limanına 80 kadar maiyetiyle gelen Mehmed Efendi ve Said Efendi'nin aslında yolculukları oldukça maceralı geçmiştir³⁶. İstanbul'dan hareket eden Mehmed Efendi ve maiyetini taşıyan gemi Lapseki civarlarında kıyıya oturmuştur. Burada bir süre bekledikten sonra yola devam eden heyet Malta'ya vardığında olumsuz hava koşulları sebebiyle bir hafta burada beklemiştir. Toulon üzerinden Buka Kalesi'ne varmışlar ancak yine olumsuz hava koşulları sebebiyle burada da 4 gün kadar beklemek zorunda kalmışlardır.

Karantina Uygulaması

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, burada ortaya çıkan bir veba salgını dolayısıyla uygulanan karantina sistemini “... bunların vilayetlerinde büyük bir hastalık zuhur ettikde, başka vilayetlerden gelen nice günler karışmayup, temas etmeksizin konuşup sohbet iderler... Purovane³⁷ eyaletinde dahi hastalık zuhur itmiş Toulon şehri de ol vilayetlerden olmağla kendilerine ziyâde korkuları olduğundan gelen kimselere otuz-kırk gün ve bazularına daha ziyâde geçmedikçe yanaşmazlar... Nazarto ya da kırantane³⁸ tabir iderler. Montepellier şehri içinde bu milletin hastalıktan korkuları çok olmağla ol mahal boş yer olub gelen gideni olmadığı için kırantane etmeğe münasip görmüşler... Bu nedenle kırk gün tamam oluncaya kadar ol sıkıntılı yerde kalındı...”³⁹ şeklinde verdiği bilgi ile daha sonraki yıllar için Osmanlı Devleti'ne numune sağladığı görülmektedir.

---

³⁵ Örneğin Bordeaux'da önünde bulunan Garonne Nehri'nin görünümünü İstanbul'a benzetirken, aynı şekilde Paris'te bulunan Marly bahçesindeki su kemerini de Kırkçeşme'deki su kemeri ile mukayese etmiştir. Bkz. Göçek, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶ Dirim, *a.g.e.*, s. 4.

³⁷ Provence.

³⁸ Karantina.

³⁹ Rado, *a.g.e.*, s. 21.

Buradan Mompelir⁴⁰ şehrini Tuluz'a⁴¹ bağlayan kanal yolu ile Bordo'ya⁴² gelmiştir. Mehmed Efendi burada bulunduğu sırada Türkiye'de görmediği bir med- cezir hadisesini hayretle izlediğini sefaretnamesinde anlatmaktadır. Neticede 19 Mart 1720 tarihinde Paris şehrine ulaşan Mehmed Efendi, Sadrazam İbrahim Paşa'dan aldığı talimat üzerine hareket ettiği için buraya gelinceye kadar ki tüm memleketler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Toulon Limanından itibaren pek parlak alaylar, merasim ve şenliklerle karşılanan Mehmed Efendi bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Osmanlı gördükleri olmadığından aceb ne asıl âdemlerdir deyu görmeye talip” Fransız halkı kadın-erkek, çoluk-çocuk büyük bir heyecanla sokakları doldurmuşlardır⁴³. Bu cümlelerden Avrupa halklarının Osmanlı Devleti mensuplarına yönelen merakı açıkça hissedilmektedir.

Kadınlar

Mehmed Efendi'nin dikkatini çeken bir başka mesele de buradaki kadınların Osmanlı kadınlarından farklı olmalarıdır. Mehmed Efendi'nin sefaretnamesinde belirttiği üzere: “Fransa memleketlerinde kadınların itibarı erkeklerden üstün olmağla istedikleri ne ise işlerler ve murad ettikleri yere giderler. En ala beyzade, en düşkününe haddinden ziyade riayet ve hürmet ederler⁴⁴. Avratların sözü geçer hatta Fransa avratların cennetidir, zira hiç zahmet ve meşakkatleri yoktur.” Yine başka bir yerde de Paris'in sokaklarını tasvir ederken de kadınlara şu şekilde değinmiştir: “Paris sokakları çok kalabalık görünür, zira avratlar sokaklarda ev ev gezerler, asla evlerinde oturmazlar. Erkeklerle kadınlar bir arada olduklarından şehrin içi ziyade kalabalık görünür. Dükkanlarda oturup, alışveriş edip, pazarlık eden avratlardır..”⁴⁵ şeklindeki değerlendirmesi sosyal hayata dair olayları en ince ayrıntılarına kadar gözlemlediğini göstermektedir. Bu satırların ileriki yıllarda Osmanlı'da kadınların sosyal hayata dahil olmalarına ilham verdiği ortadadır.

Kanal Gezisi ve Şehir Tasvirleri

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin, kanal gezisindeki tetkikleri ise şu şekildedir: “... Bu kanal dedikleri, etraftan toplamış yapma bir nehirdir. Eskiden ticaret erbabı ve yolcular ta denizden nice mesafeler giderler yahut

---

⁴⁰ Montpellier.

⁴¹ Toulouse.

⁴² Bordeaux.

⁴³ Akyavaş, *a.g.e.*, s. VIII, 20.

⁴⁴ Rado, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁵ Akyavaş, *a.g.e.*, s. 8, 43-45.

karadan nice meşakkat ve masrafla gidüp gelirler imiş. Gerek yolculara, gerek ticaret ehline kolaylık olsun hem mesafe kısalsın hem de nakilde kolaylık olsun diye, üstelik bağ ve gümrükten faydalanmak düşüncesiyle birkaç bin kise akçeler harcayıp, bu nehri yapmışlar. Şimdi Akdeniz'den bir münasip sefine ile şehir ve kara arasından, karaya ayak basmadan Bâhr-i Mûhit'e⁴⁶ ulaşmak müyesser olmuş ve umulmadık faydası görülmüş, ziyade mal gitmiştir⁴⁷ diyerek bu sistemin ne kadar büyük getirileri olduğuna işaret etmiştir.

Aynı şekilde gezdiği şehirleri de oldukça ayrıntılı bir şekilde tetkik edip tasvir etmiştir. Toulouse şehrinin oldukça büyük ancak harap bir şehir olduğundan bahsederken, Bordeaux Kalesi'nin ise şehrin dışında, sağlam ve müstahkem bir kale olduğunu anlatır. Paris'i tasvir ederken ise sokaklarının gayet geniş ve kalabalık olduğundan, garip binaların, saray ve bahçelerin çokluğundan bahseder. Mehmed Efendi, Paris'in İstanbul kadar olmadığını ancak binaların üçer dörder kattan oluştuğunu hatta yedi kata kadar olan binaların da çok olduğunu belirtir.

Krala Ziyaret Hazırlıkları

17 Rebiü'l-ahir 1133 (15 Şubat 1721) günü Bordo'dan hareket eden Mehmed Efendi ve maiyeti çeşitli şehir, kasaba ve köylere de uğrayarak Paris yakınlarında bulunan Orliyan⁴⁸ şehrine ulaşırlar. Elçilik heyeti burada kralın “Şampanye”⁴⁹ adındaki süvari alayı tarafından merasimle karşılanır⁵⁰. 9 Cemaziye'l-evvel 1133⁵¹ günü Paris yakınlarında kendileri için hazırlanan saraya varırlar. İkinci gün “Entüredüktör”⁵² adlı karşılama yapmaya memur edilen görevli gelerek kral tarafından gelişlerini tebrik eder. Yaklaşık iki gün sonra da Paris'teki saraylarına yerleşmek için hareket ederler. Elçi Mehmed Efendi ve maiyeti mükemmel bir merasimle karşılanırlar. Sarayın her katında devletin ileri gelenlerinden kimseler tarafından karşılanan heyet Divanhane kapısına kadar gelirler. İçeride çok büyük bir kalabalık olduğundan bahseden Mehmed Efendi, tahtın yanına yaklaştığında Kral'ın⁵³ dahi ayağa kalktığını belirtmektedir. Sonrasında ise Nâme-i Hümayun teslim edilmiş ve tekrar geri dönmüştür.⁵⁴

⁴⁶ Atlas Okyanusu.

⁴⁷ Rado, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁸ Orléans.

⁴⁹ Champagne.

⁵⁰ Akyavaş, *a.g.e.*, s. 16.

⁵¹ 8 Mart 1721.

⁵² Introduteur: Teşrifatçı

⁵³ Louis XV.

⁵⁴ Akyavaş, *a.g.e.*, s. 20-21.

Opera

Mehmed Efendi Paris’te bulunduğu süre içinde Kral ile beraber av partilerine katılmış, askeri manevraları izleme olanağı bulmuştur. Hatta askeri anlamda oldukça faydalı olan sınır boylarındaki kalelerin sahra, bahçe, dağ ve nehirlerine varana kadar en ince ayrıntısına kadar resmedildiği özel bir bölümü gezmişlerdir. Yine burada ilk defa “Opâre”ye⁵⁵ giden Mehmed Efendi ve maiyeti sergilenen oyunların gerçekliğine hayran kalmış ve bunu sefaretnamesinde uzun uzadıya anlatmıştır. Şöyle ki : “... *Paris şehrine mahsus bir eğlence var imiş, şehrin kibarları, vasi dahi ekseriya varır; kral bile ara sıra gelir imiş. Bir gün bizi, mareşal davet eyledi. Anı seyre gidecek olduk ve ol saraya opâre yapılmış, rütbesine göre herkesin mahsus oturacak yeri vardır. Kralın yanına oturduk... Önümüzde sazandelerin olduğu mahalde işlemeli büyük bir perde asmışlardı. Tamam, yerleştikten sonra birdenbire ol perde kaldırılıb, ardından büyük bir saray zuhur eyledi. Sarayın avlusunda oyuncular, kendilerine mahsus elbiseleri ile yirmi kadar peri yüzlü kız pırıl pırıl taşlı ve fistanları ile meclise tekrar pırıldılar soluyup, sazlar hadi hep birden nameye giriştiler. Sözün kısası, ol kadar şaşılacak şeyler gösterdiler ki, tabir-i kabil değildir. Görülmedikçe inanılmayacak kadar acayiplikler, gariplikler temâşâ olundu. Saray opâresinde de kral sarayında divanhane tarafından böyle bir cemiyet için mahsus bir rakıs hane yapmışlar... divarı somaki mermerden yıldızlar içinde acayip tasvirler ile süslü jengâri⁵⁶ trabzanları ile gayet hoş bir mahalde, vardığımızda kibar karıların çoğu altınlar içinde ziynete bulamış, mücevher elbiseleri ile gelmişler. Her biri bir locada oturmuşlar idi. Opâre şarkıcılarının sazandelerini götürmüşler yek pâre çalmaya girişüp, rakkaslar raksa başladılar, ... bunların mahsus raks elbiseleri var cümle sırma ile ipekli kumaş üzerinde işleme...Opâre halkı takımıyla orada olmağla acayip ve garaip taklitler edüp, oyun oynadılar...’’⁵⁷. Türk aydınlarına müzikli sahne oyunu- opera hakkında bilgi veren ilk kaynak olma özelliği ile de oldukça önemlidir⁵⁸. Sonraki yıllarda I. Mahmud’un Avusturya’ya ortaelçi olarak*

⁵⁵ Opera.

⁵⁶ Bakır çalığı, göztaşı rengi.

⁵⁷ Rado, a.g.e., s. 51-55; Ayrıca Bkz. Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi: Opera San’atı ile İlk Temaslarımız*, Maarif Basımevi, 1959,s. 10; Erhan Afyoncu, “Osmanlı Bürokratlarının Gözüyle Opera”, *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 45, Aralık 1997, s. 50-51.

⁵⁸ Özgecan Karadağlı, *Türkiye’ye Müzikli Sahne Sanatlarının Girişi- Dikran Çuhacıyan Öncesi ve Sonrası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Ün.v., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 8. Mehmed Efendi ilk olarak Philippe Quinault’un lirik bir trajedisi olan ve müziği Lully tarafından yapılan *Thésée* Opera’sına katılmış, ardından da La Mothe tarafından yazılan ve müziği de Destouches tarafından yapılan *La Tragédie d’Omphale* operasına gitmiştir. Bkz. Göçek, a.g.e., s. 47,154.

yolladığı Mustafa Hattî Efendi⁵⁹ ve dokuz yıl başka bir Türk elçisi Şehdî Osman Efendi⁶⁰ komedyâ ve opera üzerine kısa bilgiler vermektedirler. 1797 Mayısında Avrupa'dan gelen bir opera topluluğu padişah huzurunda ilk kez bir opera sergilemişlerdir⁶¹. III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan Ruznâme'de olay şu şekilde kaydedilmiştir: “..ertesî altıncı çahar-ı şenbih günü Topkapu'ya nuzul ve gice Topkapu'da Aga yerinde opera nâm muzahref müla'abe-i efrenci izhar eyleyen cend nefer frenglerin temaşa ettirdikleri müla'abe-i çengiyane ve etvar-ı efrancaneleri sohbetleri ve dimağı zükem eyliyen is ve pasları ve tûfenglen tezkarıyla eğlenildi.”⁶² Bu bilgilerle sefaretname, özellikle batı sanatının Osmanlı'da tanıtılmasında oldukça etkili olmuştur. Hatta ileriki yıllarda sarayın tiyatro faaliyetlerine yaklaşmasına ilham vermiştir.

Fransa Sarayı'na Dair Diğer Dikkatler

Mehmed Efendi'yi Fransa'da en fazla etkileyen hadiselerden biri de Versailles sarayının bahçesindeki ağaçların intizamlı bir şekilde dikilmiş olmaları, havuzların tasarımı, heykeller, küçük kanallar, hayvanat bahçesinde bulunan türlü türlü hayvanlar ve şadırvanların ihtişamıdır. Ayrıca Paris'te Kral'a ait bir bahçede bulunan “Teşrihhâne”yi de gezmiş, burada insan ve hayvan kemikleri ile uzuvlarını gözlemlemiştir. Buradan “Tabibhâne”ye geçilmiş, dünyanın dört bir yanından getirilen ağaç, taş, tuz ve madenleri görmüşlerdir. Mehmed Efendi'nin Paris'te ilk kez gördüğü ve şaşırdığı şeylerden biri de seralardır. Elçi seralar hakkında şu şekilde bilgi vermektedir: “.. Paris şehrinin havası soğuk olduğu için Yeni Dünya nebatlarına uygun olmadığından limonluk gibi kışlık yerler yapıp etrafını cam çerçevelerle kuşatmışlar Bunların altları boş olduğundan ocaklar yapmışlar, şiddetli kışta Yeni Dünya havasına eş olacak kadar ateş yakarak hamam gibi alttan ısıtırlar. Sıcaklık ılık ve lazım geldiği derecede olsun diye sadece tezek yakarlar..”⁶³ Bu sefaretname ile Osmanlı artık kentsel yapılarda, özellikle de bahçe ve dış cephe düzenlemelerine ağırlık vermeye başlamış, artık dışa açılan bir yaşantı yerleşmeye başlamıştır.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Savaş, a.g.e., s. 36.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Türkan Polatçı, *Şehdî Osman Efendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi (1757-1758)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Ün. Sosyal Bilimler Ens., Tokat 2003, s. 25, 56.

⁶¹ Sevengil, a.g.e., s. 15.

⁶² Ahmed Efendi, *Ruzname: III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*. (Yay. Haz. V. Sema Arıkan), TTK, Ankara 1993, s. 248.

⁶³ Akyavaş, a.g.e., s. 40- 42.

Rasathane

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin rasathane hakkındaki gözlemleri dönemin Avrupa'sındaki bilim seviyesi hakkında tahminlerde bulunmamıza yardımcı olmaktadır. Mehmet Efendi sefaretnamesinde: “...*Bu şehirde ölmüş olan Koca Kral⁶⁴ bir Müneccimhâne bina etmiş ve Kasin⁶⁵ adında bir üstâd-ı kâmil, için de bir rasatgâh yapılmış ve kargir kule bina ettirmiş. Üç tabakadır ve her tabakasında müteaddit odalar vardır ki, yıldızları gözleyecek rasat aletleri ile dopdolu. Cerr-i Eskal⁶⁶ sanayinin de müteállik nice aletler havasızlığı ve havayı tecrübe için aletler, suları yokuş yukarı çıkarmak için nice aletler ve dahi türlü garip sanatlara müteallik hesapsız aletler sayılır gibi değil... Heyet ve hendese aletleri sayısız ve çelik kürsüler üzerinde küreler var idi ki, her birinin içine üç adem oturtmak kabil idi. Bu arada, ay tutulmasını bilmek için bir alet icat etmişler. Ay'a uzandıkça bütün mü, eksik mi örter, her ne kadar iderse “Filan ayda, ay tutulacak ve şu kadar parmaktır” deyu hükmederler...”⁶⁷.*

Nihayet Mehmed Efendi ile maiyeti bayramdan sonra 9 Şevval 1133⁶⁸ pazartesi günü İstanbul'a dönmek üzere Paris'ten ayrılırlar. Cette Kalesi önünde kendilerini bekleyen kalyona binerek İstanbul'a doğru hareket ederler. Yedi- sekiz gün sonra Tunus'a ulaşırlar. Tunus'tan beş günde Mora ve Modon önlerine gelirler. Ancak burada olumsuz hava koşulları ve Poyraz'ın çıkması onları Girit Adası'na sürükler. Buradan iki gün sonra hareket eden kalyonlar 16 Zilhicce 1133⁶⁹ Çarşamba günü İstanbul'a ulaşır⁷⁰.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin dünya görüşünün değişmesinde en önemli rollerden biri sefaretnamelere aittir. Osmanlı düşünce dünyasında, değişimin farkına varılması açısından da bu sefaretnamelerin rolleri inkâr edilemez. Sefaretnamelerin birçoğunun Osmanlı devlet adamlarının ufkunu genişletme ve yeni ufuklar açma işlevi görmesi, onların önemini bir kat daha artırmıştır.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa hakkındaki izlenimlerini anlattığı sefaretnamesi kendinden önce yazılmış sefaretnamelerden oldukça

---

⁶⁴ XIV. Louis.

⁶⁵ Jacques Cassini (1677–1756): Dünya kürelerini bulan meşhur astronom. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Paris'te o sırada rasathane müdürü olan Cassini ile görüşmüş hatta kendisine Türkiye'de bulunan usturlab ve ziclerden sözetmiştir. Bkz. Feza Günergun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Ün. Edebiyat Fak., 2006, s. 62.

⁶⁶ Mekanik.

⁶⁷ Rado, *a.g.e.*, s. 75-76.

⁶⁸ 3 Ağustos 1721.

⁶⁹ 8 Ekim 1721.

⁷⁰ Akyavaş, *a.g.e.*, s. 59-60.

farklıdır. Örneğin Kara Mehmed Paşa'nın sefaret heyetiyle Viyana'ya gitmiş olan Evliya Çelebi, izlenimlerini kendisine has bir mübalağa ile herhangi bir mukayese yapmadan anlatmıştır⁷¹. Oysa Mehmed Efendi'nin sefaretnamesine baktığımızda; Paris'te gördüklerini genelde İstanbul ile karşılaştırdığını görüyoruz. Gerek üslubu gerekse ifade kabiliyeti sayesinde bunu söyleyebiliriz ki bakmasını, görmesini ve göstermesini bilen bir kişi olarak devrin tüm Fransa'sını betimlemiştir. Yaklaşık olarak 350 yıl önceki Fransa'nın gördüğü kısımlarını nakledeken itiraf etmek gerekir ki iyi bir gazeteci kadar dikkatlidir. Mehmed Efendi karşılaştıklarını, sadece dış görünüşüyle değil, mahiyetlerini de öğrenmeye çalışarak anlatmaya bilhassa önem vermiştir. Burada verdiği bilgiler Osmanlı sefaretname geleneği ve modernleşme tarihine önemli katkılar sağlamıştır.

Mehmed Efendi'nin İstanbul'dan ayrıldığı günden, döndüğü güne kadar olan hatıralarını anlattığı ve Osmanlı Sefaretnameleri arasından edebi ve tarihi değeri bakımından en üstün bulunan sefaretnamesini Sultan III. Ahmed'e ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya takdim etmiştir. Paris hakkında verdiği bilgiler özellikle III. Ahmed'in dikkatini çekmiş, Versailles Sarayı'nı takliden saray yaptırmaya kalkışmasına sebep olmuştur⁷². Gerçekten Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'e beraberinde götürdüğü oğlu Said Mehmed Paşa⁷³, oradan aldığı ilhamla Osmanlı Türkiye'sinde İlk kez bir basımevinin kurulmasına öncülük etmiştir. Böylece Batı'dan ilk kez askerlik dışında, Osmanlı kültür ve düşünce hayatına büyük etkiler yapacak olan bir alanda yararlanılmıştır.

Mehmed Efendi'nin sefaretnamesi dönemin Fransa'sına da oldukça etki etmiş, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Batı'da *Turguerie akımının* doğmasına yol açmıştır. Sefaret heyetinin etkisiyle Türk tatlarına ve dekorasyonuna olan ilgi artmış ve bu ilgi XIV. Louis'in saltanatı ve sonrasında da devam etmiştir. Gerek Mehmed Efendi'nin, gerekse O'nu yirmi yıl sonra 1742'de aynı vazifeyle izleyen oğlu Said Efendi'nin ziyaretleri, götürdükleri hediyeler, giydikleri kıyafetler ve sergiledikleri davranışlar büyük ilgi uyandırmış ve Fransızların Türkleri daha yakından

---

⁷¹ Ahmet Hamdı Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Yayınları, İstanbul 2001, (Dokuzuncu Basım), s. 43.

⁷² Pakalın, *a.g.e.*, s. 139.

⁷³ Said Mehmed Paşa Fransa dönüşünde Babıâli'deki hizmetine devam etmiş, Müteferrika İbrahim Çelebi beraber ilk defa matbaayı kurmuştur. III. Sultan Osman Devrinde 1755-1756 yılları arasında altı ay kadar Sadrazam'lıkta bulunmuştur. 1756'da azledilerek İstanköy'e gönderilmişse de kısa sürede tekrar hizmete alınmış ve Anadolu'da çeşitli valiliklerde bulunmuştur. 1761'de Maraş Valisi iken vefat etmiştir. Harf sırasına göre *Müfredât-ı Tıb* lûgatini tasnif etmiş ve Farsça birkaç kitap yazmıştır. Bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. 5, s. 1455-1456.

tanımasını sağlamıştır⁷⁴. Edebiyat, resim, sahne sanatları ve dekorasyon gibi alanlarda Türk temaları yaygınlaşmış, bilhassa Türk karakterlerinin yer aldığı romanlar, bale ve operalar sıklıkla görülmeye başlanmıştır. Balolarda Türk kıyafeti giymek, Türk kıyafetiyle portre yaptırmak dönemin yaygın modaları hâline gelmiştir. Yeni akımın önemli bir bölümünü de evleri süsleyen porselen biblo ve heykelcikler oluşturmaktadır.

Batı'nın gelişiminin altında yatan dinamiklerin anlaşılması ve Osmanlı Devleti'ne hareket tarzı oluşturması dolayısıyla birer kaynak işlevi gören sefaretnameler, dönemin temel özelliklerini göz önüne sermesi niteliği ile de tarihi birer vesikadırlar. Sefaretnameler, aynı zamanda devlet adamı olan sefirlerin değerlendirmelerini içinde barındırması sebebiyle Osmanlı devlet adamının düşünüş tarzı ve düşüncesinin içeriğini ortaya koyarak; Osmanlı Devlet adamının, zaman içinde niteliksel değişimini yansıtması bakımından da bakış açısı yakalamak için iyi birer felsefi belgedirler.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan “Osmanlı Bürokratlarının Gözüyle Opera”, *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 45, Aralık 1997, s. 50-51.
- Ahmed Efendi, *Ruzname: III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*. (Yay. Haz. V. Sema Arıkan), TTK, Ankara 1993.
- AKYAVAŞ, Beynun, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi*, Ankara 1993.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu- Batı Yayınları, İstanbul 1978.
- DİRİM, Fikret, “Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Said Paşa ve torunu Mesud Bey'in Hal Tercümeleleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 1951.
- GERÇEK, Selim Nüzhet , *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928.
- GÖÇEK, Fatma Müge, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteen Century*, Oxford University Press, Washington 1987.
- GÜNERGUN, Feza, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., 2006.

---

⁷⁴ Göçek, a.g.e., s. 72-81.

- HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Hazırlayan: Mümin Çevik, Erol Kılıç), VIII, İstanbul 1998.
- KARADAĞLI, Özgecan, *Türkiye'ye Müzikli Sahne Sanatlarının Girişi-Dikran Çuhacıyan Öncesi ve Sonrası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Ünv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- LEWIS, Bernard ,*Müslümanların Avrupayı Keşfi*, Çev. İhsan Duru, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2000.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Sefaretnâme”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, , s. 138-139.
- POLATCI, Türkan, *Şehdî Osman Efendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi (1757-1758)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Ünv. Sosyal Bilimler Ens., Tokat 2003.
- RADO, Şevket, *Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Hayat Tarih Mecmuası Yayınları, İstanbul 1970.
- Râşid, *Tarih- Râşid*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283.
- SAVAŞ, Ali İbrahim, *Mustafa Hattı Efendinin Viyana Sefaretnamesi*, TTK, Ankara 1999.
- SEVENGİL, Refik Ahmet, *Türk Tiyatrosu Tarihi: Opera San'atı ile İlk Temaslarımız*, Maarif Basımevi, 1959.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Yayınları, İstanbul 2001, (Dokuzuncu Basım).
- TUNCER, Hidayet, *Sefaretnameler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, İstanbul 1939.
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK, Ankara 1992.
- YURDAYDIN, Hüseyin G., *Türkiye Tarihi III- Osmanlı Devleti (1600-1908)*, Cem Yayınları, İstanbul 1997.